

The First Sacrifices of the Science of Music in Khrashm

Harezmi'de Müzik Biliminin İlk Fidakarları

Batir MATYAKUBOV

Özbekistan Devlet Konservatuvarı, Taşkent,
Özbekistan

ABSTRACT

This study mentions the activities of one of the first Jadids of Khorezm, Mullah Bekjan Rahman oğlu and Muhammad Yusuf Devonzoda. Mullah Bekzhan was born in 1887 in Khiva in a family of artisans. From a young age, he improved in the field of science and education, studied in schools and madrassas. The father sends his son to study in Istanbul. In 1913-1918, Mullah Bekjan studied religious and secular knowledge. Mullah Bekzhan's stay in Turkey introduced him to the idea of "Turkism" led by Ismail Gaspirali, and as a result he returned to Khiva to join the "young Khivans" and take part in the Jadidist movement. Musicologist, famous performer, master Muhammad Yusuf Devonzoda was born in 1891 in the family of musician and calligrapher Muhammad Yaqub Kharrat. He received his primary education in a rural school, secondary education in a madrasah in Khiva. Due to his success in his Ghazals and learning the art of calligraphy from his father, Muhammad Rahim Khan was invited to the Sonya Palace. M. Kharratov is learning to play a musical instrument and calligraphy from his father. On the other hand, he also learned wood carving and wood craft from his grandfather Kurban Kharrat. Seriously striving to study the musical sphere, he mastered the art of performing seven Khorezm makoms based on "Khorezm strings".

Keywords: Jadid, harrat, chang

Öz

Bu çalışmada ilk Harezmi ceditlerinden Molla Bekchan Rahman oğlu ve Muhammed Yusuf Divanzâde faaliyetleri ele alınmaktadır. Molla Bekcan, 1887 yılında Hive'de, aydın insanlar ailesinde doğdu. Küçük yaşlardan itibaren ilim ve eğitim alanında olgunlaşmış, mektep ve medreselerde öğrenim görmüştür. Babası oğlunu, İstanbul'da eğitim almaya gönderir. 1913-1918'de Molla Bekcan dini ve laik(dünyevi) alan dersleri görmüştür. Molla Bekcan'ın Türkiye'de olması, onu İsmail Gaspiralı liderliğindeki "Türkçülük" fikriyle tanıştırdı ve sonucunda Hive'ye dönerek "Yosh Hivaliklar" (Genç Hiveliler) arasına katıldı ve Cedit hareketlerini yaymaya başladı. Müzikolog, ünlü müzisyen, öğretmen, Muhammed Yusuf Divanzâde, 1891 yılında müzisyen ve hattat Muhammed Yakup Harrat'ın ailesinde doğdu. İlk eğitimini köyde bulunan okulunda, orta eğitimini ise Hive'deki medresede aldı. Gazellerinde başarılı olması ve babasından hat sanatını öğrenmesi nedeniyle, Muhammed Rahim Han Sanî sarayına davet edildi. M. Harratov babasından enstrüman çalmayı ve hat sanatını öğreniyor. Diğer taraftan da dedesi Kurban Harrat'tan oyma sanatı ve kereste ile ilgili meslekleri de kazanır. Müzik sahasını öğrenmek için, ciddi bir çaba harcar ve "Harezmi Çizgileri"ne dayanan yedi Harezmi makamını eksiksiz bir şekilde icra becerisini edinir.

Anahtar Kelimeler: Cedit, harrat, çang

Geliş Tarihi/Received 19.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted 12.09.2024
Yayın Tarihi/Publication 23.09.2024
Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

E-mail: botir.matyakubov@gmail.com

Cite this article: Matyakubov, B. (2024).

Harezmi'de Müzik Biliminin İlk

Fidakarları, *Ayalgu Interdisciplinary*

Turkish Music Research Journal, 2, 1-9.

doi: 10.5281/zenodo.13829487.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-NonCommercial
4.0 International License.

Molla Bekchan Rahman oğlu

20. yüzyılın başında, Molla Bekcan Rahman oğlu, kültür ve aydınlanma alanında birçok eser derlemesi, yayınlanması, araştırma ve inceleme gibi değerli çalışmalara imza atan isimlerden biridir. Molla Bekcan, 1887 yılında Hive’de, aydın insanlar ailesinde doğdu. Babası Rahmonbergan Mahram, Hive Hanlığı’nın baş veziri ve birçok sahada önderlik yapmış, reformcu devlet insanı İslam Hoca’nın yardımcısı (asistan) idi, Hive’de inşa edilen hastane, postane, telgraf, çeşitli medrese ve minare (bina) yapımı esnasında yöneticilik görevlerini üstlenmiştir. Böyle bir ailede büyüyen Bekcan, küçük yaşlardan itibaren ilim ve eğitim alanında olgunlaşmış, mektep ve medreselerde öğrenim görmüştür. Babası oğlunu, İslam Hoca’ yardımıyla İstanbul’da eğitim almaya gönderir. 1913-1918’de Molla Bekcan dini ve laik(dünyevi) alan dersleri görmüştür. Bu zamana dek burada, Özbek yazarları Abdürrauf Fitrat, Abdurrahman Saadi, Usman Hoca ve diğerleri öğrenim görmüşlerdi. Molla Bekcan’ın Türkiye’de olması, onu İsmail Gaspiralı liderliğindeki “Türkçülük” fikriyle tanıştırdı ve sonucunda Hive’ye dönerek “Yosh Hivaliklar” (Genç Hiveliler) arasına katıldı ve Cedid hareketlerini yaymaya başladı.

Şekil 1

Molla Bekcan Rahman oğlu¹

1920 yılında Hive Hanlığı’nın sona ermesinin ardından, Harezmi Halk Konseyi Cumhuriyeti kuruldu ve 22 Nisan’da yapılan 1. Harezmi Halk Cumhuriyeti Kongresi’nde Molla Bekcan halk eğitim sorumlusu seçildi. Bunun yanı sıra kültür sorumlusu olarak da faaliyetini sürdürdü. Oldukça aktif yapıya sahip Bekcan, hanın sarayındaki harem bölümünde öksüz çocuklar için Karim Hoca-Niyazi ile birlikte yetimhane açılması, öğretmenlerin görevlendirilmesi için önderlik yapmıştır (Yusupov, 1999, s. 212).

Bu yılın Ekim ayında Molla Bekcan denetim şefi olarak atandı. Harezmi Merkez Yürütme Komitesi’nin yöneticisi olarak ve yönetimin bir üyesi olarak önemli çalışmaları gerçekleştirdi. Buhara ve Harezmi Cumhuriyetleri arasında imzalanan ekonomik ve kültürel anlaşmanın oluşturulmasında aktif rol aldı. 1920-1924 yıllarında Harezmi Cumhuriyeti’nin Moskova’da ülkenin özerk temsilcisi olarak da görevlendirilmişti. 1921’de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin tam teşekküllü temsilcileri tarafından, Hive’de bir darbe gerçekleştirilirken Moskova’daydı ve bu olayları yabancı denetimden duydu.

Kendini korumak amacıyla önce Taşkent’e, sonra da Çorcoy’a gelerek saklanır. Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin 2. Kongresi’nde, Molla Bekcan hükümet üyesi olarak Muhammed Rahimboy ve Sobirbergan Koçkarov ile birlikte hükümeti temsilen, Cüneyt Han’ın yanına gittiler (Yusupov, 1999, s. 385).

Aynı yılın 28 Kasım’ında Molla Bekcan ve Muhammed Yusuf Divanzâde, Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin tüm amirleriyle birlikte tutuklandı ve “Harezmi halkının düşmanı” olmakla suçlanarak önce idam cezasına çarptırıldılar, daha sonra karar değiştirildi ve yerine on yıl hapis cezası getirildi (Yusupov, 1999, s. 433).

¹ Matyakubov, 2014

Ancak, kısa bir süre sonra Muhammed Yusuf Divanzâde yönetiminde görevlendirildi. Molla Bekcan ise 1920'de düzenlenen ve 30'dan fazla halkın katıldığı, Bakü'deki Doğu Halkları Kurultayı'nda bulunan Mustafa Enver Paşa ve T. Riskulov'ları "önceden tanıdığı ve aynı düşüncelere sahip olma" suçlamasıyla Şubat 1923'e kadar Tortkol hapisanesinde çeşitli şiddet altında tutuklu kaldı. Daha sonra karar değiştirildi ve okul ders kitapları hazırlayan V. Gorodetsky ve Baba Ahun Salimov'un yer aldığı komisyonun başkanı olarak, yeniden hükümet görevlerinde yer aldı (Yusupov, 1999, s. 433).

Molla Bekcan bilge olarak edebiyat sahasında faaliyetleri mevcut, ancak bilimsel ve sanatsal çalışmaları hakkında günümüzde bilgiler çok azdır. Tanınmış bilim insanı Naim Kerimov'un kaydettiği bilgilere göre: Harezmi şair, Cedit kurbanlarından biri Kurban Beregin 20.yüzyılın 20.yıllarında Harezm'de meydana gelen olaylar, özellikle Molla Bekcan Rahman oğlu gibi aydın şahısların hayatı ele alınan hacimli eser yazmıştır. Fakat Kurban Beregin hapsedilince eseri de yakılmıştır (Karimov, 2006, s. 45).

Ne yazık ki, "Harezim Müzik Tarihi" dışında onun hiçbir eseri günümüze kadar ulaşmadı. Ancak bazı bilgilere göre, Bekcan Abdür-rauf Fitrat'ın meslektaşı, hatta bazı yerlerde ona yol göstericilerden olmuştur. Fitrat konusu uzmanı Profesör H. Boltaboyev'a göre, Fitrat kalemine mensup ve zamanında büyük beğeni toplayan, Buhara Emirliği'nin sistemi ve yaşamını eleştiren "Begican" (1916) adlı piyes Molla Bekcan Rahman oğluna ithafen yazılmıştır. Ama bu eser de günümüze kadar ulaşmamıştır. Kısa hayatı devamında Molla Bekcan, müteaddit eser kaleme almıştır. Kültür ve eğitim alanında, bilgi derleme, araştırma ve yayınlama sürecinde: "Atalar Sözü", "Halk Edebiyatı"; Pedagoji sahasında: "Büyükler Alfabetesi", "Okuma kitabı"; Dilbilimi sahasında: "Latin alfabetesi", "Özbek İmlası Üzerinde Denemeler"; Tarih sahasında: "Harezim Tarihi Üzerine Denemeler"; Edebiyat sahasında: "Şiirler Toplamı" gibi pek çok eser yazmıştır. Matbaa sahasında ise Harezim'deki ilk gazetelerden biri olan "Devrim Güneşi"nin yazı işleri genel müdürü görevini üstlendi. O dönemde yayınlanan "Kızıl Harezim", "Harezim Haberleri", "Maarif", "Gençliğin (Gençlik) Sesi", "İşçilerin Sesi", "Yardım", "Kapan" gibi gazetelerin yayın dünyasına girmesinde önderlik etmiştir. Aynı zamanda, kâğıt fabrikasının inşa esnasında öncelik görevindeydi. Rus oryantalisti A. N. Samoyloviç ile birlikte birçok sözlü ve yazılı kaynak eserleri Rus diline tercüme ederek Rusya'nın St. Petersburg şehrinde yayınladı. Aşağıda Molla Bekcan tarafından, sözlü kültürden derlenen atasözlerinden birkaç örnek verebiliriz. "O'zini maxtag'on axmoq" (Kendini öven, aptaldır), "Eshik go'rganni olma, beshik go'rganni ol" (Kapıyı göreni alma, beşik göreni al), "Axmoq kishi o'zi so'zlab o'zi gular" (Aptal insan kendi konuşup, kendi güler), "Ilonning dishi yumshoq bo'lsa ham, ichi zahar" (Yılanın dışı yumuşak olsa da içi zehir). "Asil qush durib uchar" (Asil kuş durup uçar), "Ot minmagan ot minsa, chopa-chopa o'ldirar. Do'n giymag'an do'n giysa qoqa-qoqa to'zdirar" (At binmeyen ata binerse, bine-bine öldürür. Kaftan giymeyen kaftan giyerse, silkeleye-silkeleye eskitir). "Bosha balo dildan galar" (Başa bela dilden gelir), "Bekor o'tirguncha, begor ishla" (Boş oturmakta, bedava çalış), "Buzulg'on uyda bulovoch olma" (Bozulan evde/ailede elma bulunmaz), "Balo nerda, oyog'ing tagida" (Bela nerede, ayağının altında), "Cho'pon ko'p bo'lsa, qo'y harom o'lar" (Çoban çoksa, koyunlar haram ölür). "Xudodan qo'rqmagandan qo'rq" (Allah korkusu olmayandan, kork), "Xom kishini xushomad xarob aylar" (Çırağı övmek yok eder), "Dosh bilan urganni, osh bilan ur" (Seni taş ile vurani, sen aş ile vur). "Ishyoqmasa ish buyur, otang bermagan nasihatni berar" (Tembele iş ver, babanın vermediği nasihati verir), "Zamonaning ozg'oni, otdan ashakning o'zg'oni" (Zamanın azgını, eşeğin atı yenmesi). "Rizqingni sotib ravshan ol, qolganinga sovun ol" (Rızkını satıp eğitim/bilim al, geri kalanına sabun al), "Qozma tusharsan, yoqma pisharsan" (Kazana düşersen, yakma yanarsın), "Qirq kishi bir yona, qing'ir kishi bir yona" (Kırk insan bir tarafa, kötü insan bir tarafa). "G'olingni sotsang qo'shningga sot, bir yonda o'zing o'tirursan" (Halını satsan komşuna sat, bir kenarında sen oturursun), "Har kim qozg'on chuqaloqina o'zi yiqilur" (Herkes kendi kazdığı kuyusuna kendi düşer), "Har narsani xor tutsang, shunga zor bo'lasan" (Her neyin kıymetini bilmezsen, bir gün onun eksikliğini yaşarsın) gibi atasözlerini derlemiştir. Molla Bekcan ve Muhammed Yusuf Divanzâde Matyusuf Harrotov'un girişimleriyle, Harezim Halk Cumhuriyeti'nde Hive Müzik Teknik Okulu açıldı. Aynı zamanda, bu okul için ders kitapları ve programların hazırlanması da önemli bir konu haline gelmiştir. 1924 yılın başlarında "Özbekleri Öğrenme Komisyonu" tarafından buyruğu üzerine, dönemin entelektüellerinden biri olan Muhammed Yusuf Divanzâde ile aynı yıl "Harezim Müzik Tarihi" kitabını Özbek Türkçesinde yazdı ve o dönemde kullanılan Arap alfabesiyle 1925 yılında Moskova'da baskıda 3000 tane olarak yayımlandı. Bu eser, hem yeni bir tarihi eser olması hem de diğer bilimsel ve sanatsal-estetik yönleriyle dikkat çekici olup, içerdiği belge ve bilgilerin çoğu, günümüzde de önemini korumaktadır. Özellikle, "Harezim Tambur Çizgisi" adlı eserde notaların nasıl okunmasıyla birlikte, onu nasıl seslendirileceğinin öğrenilmesi yani ahenklerin sesini duyabilme taraflarından da birçok öncülüğün yapıldığı hakkında, "Harezim Müzik Tarihi" eserde bilgi verilmektedir.

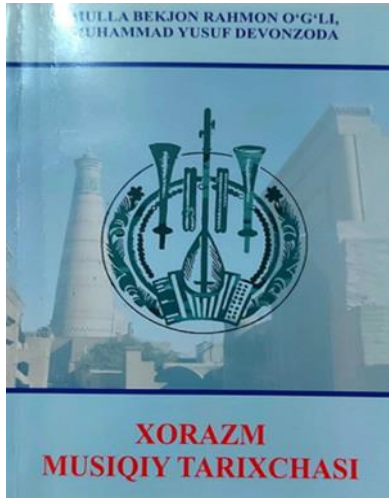
"Kalender Donmas, Muhammed Rahim Han Sanî (Firuz)un özel sanatçılarından biridir. O aynı zamanda tambur, gıccak²,

² Gıccak – Anadolu Türklerindeki kemençe benzeri Özbek halk enstrümanı (Matyakubov, 2014)

dütar³, surnay⁴, bulamon⁵, piyano, akordeon, rubab⁶, keman, samtur/santur⁷, kopuz gibi çalgıların mahir sazendesi idi. Kalender Donmaz birçok enstrümanın yapımını ve tamirini de ileri seviyede biliyordu. Onun müzik sahasındaki bilimine, tecrübesine ve yeteneğine Harezmi müzikologları hayran idiler” (Molla Bekcan ve Muhammed Yusuf Divanzâde, 1998, s. 37).

Şekil 2

Üsteki: Molla Bekcan Rahman Oğlu ve Muhammed Yusuf Divanzâde tarafından yazılan "Harezmi Müzik Tarihi" kitabının tarafımızca Özbek Türkçesine aktarılmış eser. Sağdaki: Eserin orijinali, eski Arap alfabeli Özbek Türkçesi⁸

Kalender Donmas 1906 yılında borulu org enstrümanında “Yedi Makam” nağmelerini kusursuz bir şekilde icra ederek ve notalarını kaydetmeye başarmıştır. Günümüzde bu kayıtlar Özbekistan Cumhuriyeti arşivince korunmaktadır. Her bir makam ve ona ait ezgi isimleri, ilk sayfalarda Arap alfabesiyle yazılmıştır. Boyutu 16x24 ölçülerine sahiptir yani karton kağıtlara yazılmaya devam edilmiş ve bükülerek, kitap görünümü kazandırılmıştır. Üzerinde kapak yoktur. Bu eser bir zamanlar kullanılan, doğrudan kağıda yumruk atılarak, Şarmanka (Laterna) benzeri bir alette, cihaz tuşuna basıldığında ses çıkararak kağıdı delerek, doğrudan icra edilirdi. Günümüzde bu eşsiz kaynağın şimdi yeniden canlandırılması, ulusal Özbek veyahut uluslararası düzeyde müzik sahasında katkıda bulunacaktır. Sonuç olarak denilebilir ki, atalarımızın uzun yıllar boyunca biriktirdiği zengin müzik mirası, ustaların sanatsal faaliyetleri esnasında meydana gelen kendine özgü gelenekler ve bu zeminde yetişen bilim insanlarının, müzik görüşlerini yansıtan, eşsiz eserlerini bilimsel temelde incelenmesinin yanı sıra, yeniçağın taleplerine uygun olarak kullanılması, uygulama çalışmaları, toplumumuzun ruhsal gelişimi, sanatsal gelenek ve değerlerin restorasyonu sürecinde özel önem taşımaktadır.

Şekil 3

Laterna aleti görünümü⁹

³ Dütar – İsminden de anlaşılacağı üzere iki tele sahip, Özbek Türkleri enstrümanı (Matyakubov, 2014)

⁴ Surnay – Anadolu Türklerindeki zurna benzeri Özbek halk enstrümanı (Matyakubov, 2014)

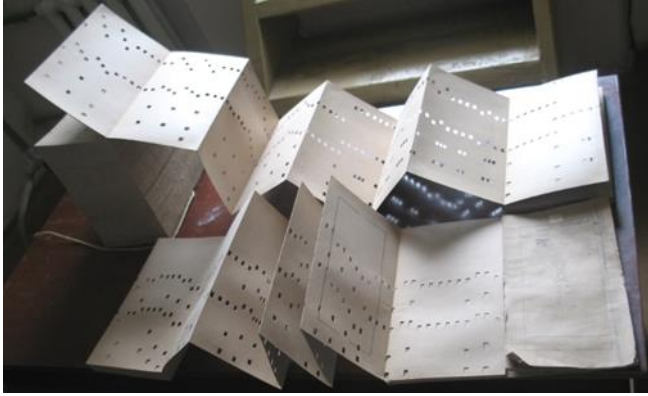
⁵ Bulamon – Balaban enstrümanının Özbek Türkçesindeki adı (Matyakubov, 2014)

⁶ Rubab – Özbek Türkleri arasındaki halk enstrümanlarından biri (Matyakubov, 2014)

⁷ Santur- Anadolu Türklerindeki kanun enstrümanı benzeri fakat kanun gibi tirmanarak değil ince çöpler yardımıyla vurularak icra edilir (Matyakubov, 2014)

⁸ Matyakubov B, 2014

⁹ R.Boltayev tarafından Abu Rayhan Beruniy El Yazmaları Enstitüsü arşivlerinden çekilen fotoğraf, 2008

Onların temel amaçları, ulusal bir devlet yaratmak, yerel değerleri yaşatmak, güncel bilim alanlarını öğrenmek ve aynı zamanda dini aydınlanmadan da vazgeçmemek gibi düşünceleri olup, bu tarz görüşler ise Sovyetler dönemine uygun değildi. Bu nedenle, Sovyetler döneminde Molla Bekcan'ın faaliyetleri kınanmıştır. Dönemin eğitim tarihini araştıran G. M. Bilalov, Molla Bekcan'ı Sovyetlerin politikasını kullanarak, burjuva milliyetçiliği fikrini savunan bir kişi olarak anlatarak, kaydetmektedir (Bilalov, 1966, s. 45).

Molla Bekcan'nın üzerindeki bu milliyetçi damgası, onun gizemli ölümüne de yol açmış olabileceği düşünülmektedir. Anadolu Türkü bilgini Zeki Velidi Togan'ın 1996 yılında Türkçeden aktardığı ve Başkurt ülkesinde yayınlamış olduğu "Hatıra/Anılar" adlı eserinde Molla Bekcan hakkında bilgiler mevcut. Burada: "Molla Bekcan, Hive'de modern kültürün gelişimine büyük özveri gösterdi. Eğer Rusya engel olmasaydı, onlar genç Hive yönetimine çok hizmet edeceklerdi." (Togan, 1996, s. 380) şeklinde bahsetmektedir.

Molla Bekcan ve Zeki Velidi yakından bir birlerini tanıyorlardı, 1920.yılın sonunda Velidi eşi Nefise hanım ve üç aylık bebeği İris Muhammed ile Hive'ye geldiklerinde Bekcan'ın evinde misafir idiler. Nefise hanım kısa bir süre sonra Hive'de bulunan okulların birinde, öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Molla Bekcan'ın Türkiye ile olan bağlantısı, ülkede ulusal politika oluşturma ve Cedit alanındaki çalışmaları onun hükümetten uzaklaştırılmasına neden oldu.

O dönemlerde hayatın oldukça karmaşık olduğu bilinmektedir. Pek çok yurtsever aydının hayatı nasıl sona erdiğini artık herkes için açık bir şekilde biliyor. Böyle bir kader Molla Bekcan'ı da buldu, hayatının trajediyle sonuçlandığı hakkında Zeki Velidi anılarında bulunmaktadır. "Hive hükümetinin dağılmasıyla, o Buhara'ya bizim yanımıza geldi, ama resmi yoldan ayrılmadı. Sonucunda, 1937 baskılarında Taşkent'te öldürüldü" diye kaydetmektedir (Togan, 1996, s. 380).

Milletimizin gururu olan, bu kadar vatansever bir insan hakkında bugüne kadar farklı bilgi veren başka bir kaynak mevcut değildir.

Matyusuf Harratov

Çokar mahlaslı şair, besteci, hattat, müzikolog, ünlü müzisyen, öğretmen, Muhammed Yusuf Divanzâde, 1891 yılında müzisyen ve hattat Muhammed Yakup Harrat'ın ailesinde, Hive şehrinin yakınlarındaki Şeyhler adlı köyde doğdu. İlk eğitimini köyde bulunan okulunda, orta eğitimini ise Hive'deki medresede aldı. Ünlü şair Avaz Otar'ın oğluyla aynı odada yaşamak ve şiir denemeleri yapmak onun edebiyat tutkusunu daha da güçlendiriyor. Gazellerinde başarılı olması ve babasından hat sanatını öğrenmesi nedeniyle, Muhammed Rahim Han Sanî sarayına davet edildi. "Tambur çalma ve Harezmi makamlarının çalgı yollarını Kamil Harezmi'nin büyük oğlu Muhammed Resul Mirzabaşı'ndan, şarkı yollarını ünlü ses sanatçısı Muhammed Yakup Fazaçı'dan, gıcak ve santur icrasını Kalender Donmas'tan, dütar icrasını Muhammed Şerif Kamber'den, akordeonu Kurban çalgıcından öğrendim. Çalgı sazların yapımı ve tamiri ve oyma zanaatlarını de biliyorum" diye yazar kendi biyografisinde. M. Harratov babasından enstrüman çalmayı ve hat sanatını öğreniyor. Diğer taraftan da dedesi Kurban Harrat'tan oyma sanatı ve kereste ile ilgili meslekleri de kazanır. Müzik sahasını öğrenmek için, ciddi bir çaba harcar ve "Harezmi Çizgileri"ne dayanan yedi Harezmi makamını eksiksiz bir şekilde icra becerisini edinir.

1920'de Harezmi Halk Sovyetleri Cumhuriyeti'nin devlet teşkil edilmesinde aktif rol üstelendi. Maarif müfettişliği sekreteri olarak, ilçelerdeki eğitim kurumlarının düzenlenmesinde de görev almaktadır. 1923 yılında Hive'de açılan müzik okulunu kurdu. Aynı zamanda bu okulun başkanlığını yapmaktadır (döneminde M. Harratov'un yazılarında müzik teknik okulu olarak

da anılıyordu). O dönemde, M. Harratov'un kayıtlarında bu okula müzik teknik okulu deniyordu. 1923 yılında Molla Bekcan'ın hapsedilmesinin ardından, Matyusuf Harratov Maarif Müfettişi olarak seçildi. Babası Matyokub Harrot, Devon Okulu'nun (teknik okul) müdürü olarak çalışmıştır. "Harezmi Tambur Çizgisi" yazısından haberdar idi ve tambur öğrencilerine bu nota esasında eğitim veriyordu. Muhammed Rahim Han Firuz döneminde, Rusya'dan Hive'ye gelen 84. Kazak alayı üflemeli çalgılar orkestrasının müzisyenleri baba-oğul Nikolay ve Yevgeniy Nikolayevler üflemeli ve yaylı çalgılarda, Evgeniy Nikolayev'in eşi Tatiyana Nikolayeva Rusya'dan devrede ve Amu-derya (Ceyhun) gemilerinde getirilen piyano enstrümanında okulda dersler veriyorlardı. Okulun ilk öğrencileri Şerif Solayev, Devlet Karakasado, Rahman Ollaberganov, Şerif Ramazanov, Zarif Latipov ve diğerleriydi.

Şekil 4

Muhammed Yusuf Divanzâde Harratov¹⁰

Şekil 5

Molla Bekcan Rahman oğlu ve Matyusuf Harratov tarafından kurulan Hive müzik okulu (teknik) öğrenci ve öğretmenleri. Oturanlardan soldan sağa: Zarif Latipov (daire); Rahman Ollaberganov (gıccak); Şerif Solayev (tambur); Şerif Ramazanov (tambur). Ortada oturan: Matyokub Harrot Divan dede¹¹

1924 yılında Harezmi Halk Cumhuriyeti'nin sona ermesi ve ardından Özbekistan SSC'nin kurulmasıyla, müzik okulu da 1925'te faaliyetini durdurdu. 1928 yılında Matyusuf Harratov, o dönemde cumhuriyetin başkenti olan Semerkant'taki Müzik ve Koreografi Enstitüsü'nde öğretmen olarak çalışmaya çağırıldı. Öğrencilerinden Şerif Ramazanov, Şerif Solayev ve Rahman Ollaberganov, öğretmenleriyle birlikte Semerkant'ta eğitimlerine devam ettiler. 1925 yılında Molla Bekcan Rahman oğluyla birlikte Moskova'da "Harezmi Müzik Tarihi" kitabını yazıp yayınladı. 1928 yılında Semerkant'ta kurulan Müzik ve Koreografi

¹⁰ Matyakubov, 2014

¹¹ Hiva Müzesi arşiv fonundan H. Devonov'un fotoğrafı, 1922

Enstitüsü'nde öğretmen-profesör olarak çalışmak üzere davet edildi. Ayrıca halk müziğini derleme ve bu derlemeleri arşive kaydetme işlerini de yürütmektedir. 1931'de N.N. Mironov, M. Harratov'un bir kaç şarkısını notaya kaydeder ve bunları "Hive Şarkıları" adlı bir toplamda yayınlamaktadır. Aynı yıl, "Nota Düzenlenmesi Ve Mükemmelleştirilmesi Yolunda Bir Deney" adlı risale yazar, orada "Harezmi Tambur Çizgisi"ni nasıl öğrenme ve mükemmelleştirme yöntemleri hakkında değerli bilgiler yer almaktadır. 1932-1935'te Ali Şîr Nevaî adındaki Opera ve Bale tiyatrosunda çang(santur) solisti olarak çalışır. Çang(santur) ve kanun enstrümanları, M. Harratov'un en sevdiği enstrümanlarından biridir. Ancak, özellikle çang (santur) enstrümanının ses aralığının kısıtlı olması ve diatonik yapısından dolayı, çeşitli halkların müziğini icra etme imkanı vermemektedir. Bu çalgının bir diğer dezavantajı, bir sonraki parçayı çalmadan önce her telin ney çalgısına göre tekrar yeniden akort edilme gerekmesidir. M.Harratov, bu çalgıları mükemmel seviyeye ulaştırmak amacıyla uzun süre araştırma ve denemeler yaparak birçok çang (santur) kendi yasar (burada büyükbabasından öğrendiği ahşap işleme becerisi onun işine yaramaktadır) ve sonunda çang (santur) üst kısımlarına ek teller ekleyerek ve kromatik dizilimine geçiş yaparak bitirdi. Böyle bir değişim, müzik camiası tarafından memnuniyetle karşılandı ve bu yapıım çang (santur) çalgısı günümüzde hâlâ müzisyenler tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 6

20.yüzyılın başlarındaki sazende gruplarından biri. Soldan sağa: 1. Hedaybergan Kurban oğlu (balaban); 2. Matyokub Otaconov (daire); 3. Madrahim Yokubov-Şirazî (tar); 4. Matyusuf Harrat-Çokar (gıccak). Alt sıra: 5. Rahim Ollaberganov (kayrak); 6. Karim Ollaberganov (dans)¹²

M. Harratov, 1936 yılında kırk yaşını geçmiş olmasına rağmen, Taşkent Devlet Konservatuvarı'nda bestekârlık bölümünü okumaya çalıştı. Bağımsız bir şekilde, müzik okuryazarlığı ve solfej hazırlığı yaptı. 1937'de Moskova'da düzenlenen, Özbekistan Sanat ve Edebiyatı On Yıllığı'na müzisyen ve besteci olarak katıldı. Bu etkinlik sahnesinde büyük beğeni toplayan, "Seyir ve çiftlik düğünü" adlı müzik eseri, M. Harratov'un müziği temel alınarak sahneye taşınmıştır. 1938 yılında Matyusuf'un babası Matyokub Harratov, Hive Kolektif ve Devlet Çiftliği (Kolhoz ve Savhoz) Tiyatrosunda tambur icracısı olarak çalıştı. Sahnedeki, "Gülşad ile Varka" oyunu oynanırken, dede Matyokub oyunun başlangıcında Harezmi Rast makamından "Terc-i Rast"ı çalarken, elektrik ışığının sönmüş yanması herkesi kızdırdı. Tiyatro yönetimi bir motor bulmak için koştururken, Matyokub dede ay ışığını işaret ederek, şöyle dedi: "Bakın, Allah'ım verdiği doğal ışık var ya, yeterli değil midir? Kurban olayım ışığına" diye defalarca tekrar eder. Bu konuşması sonucunda "Çağdaş ışık motoruna hakaret etti" diyerek, hapse atılır, orada çeşitli işkenceler sonucu vefat edince, Matyusuf bunalım sürecine girer. Hayatının geri kalan on beş yılı acılardan ve çatışmalardan ibaret bir şekilde devam ettirir. Ama yine de 2. Dünya Savaşı sırasında M. Harratov, "Sevgili Vatan", "Kırmızı Ordu", "Bahadır Yiğitler" gibi askeri ruhtaki ve vatan sevgisiyle doldurulmuş eserler besteler. Daha sonra barışçıl dünya hakkında: "Pamuk Topları", "Mayıs Bayramı", "Çiftlik Marşı", "Öncü Yürüyüşü", "Polat Kuş", "Okul Çocukları", "Komünist Gençlik Birliği Marşı", "Ferhat Ufori" vd. eserleri örnek olabilir. Onun lirik şarkıları, bir sevgilinin duygu ve deneyimlerini ifade ederken, diğerleri coşkulu Harezmi lapa ve yallasını yansıtmaktadır. Onun "Kendin", "Ölmeyeyin", "Ey müşfikim", "Müstahzad" gibi eserleri halkımız tarafından hâlâ sevilerek icra edilmektedir. Çokar şair yönüyle üç divan yazmış ve zengin bir edebi mirasıyla karşımıza çıkmaktadır. Onun "Gazeliyât-ı Çokar" adlı ilk divanı: 4288 beyitten teşekkül olan 283 gazel; ikinci divanda 5044 beyitten teşekkül olan 389 gazel; üçüncü divanda ise 856 beyitten teşekkül olan 100'den fazla gazel bulunmaktadır. Ayrıca şairin şiir ve gazellerinin yanı sıra, anılarının da yer aldığı 125 sayfalık el yazması defteri, Ebu Reyhan Birunî adındaki Şarkiyat Enstitüsü'nde önemli bir kaynak

¹² Hiva Müzesi arşiv fonundan H. Devonov'un fotoğrafı, 1930

olarak korunmaktadır. Devlete ve topluma verdiği önemden dolayı, 1921’de Harezmi Halk Cumhuriyeti “Kızıl Bayrak Nişanı” ve 1924’te ise “Kızıl Bayrak Çalışma Nişanı” ile ödüllendirildi. Kültürün gelişmesi ve genç müzisyenlerin eğitime yaptığı değerli hizmetlerinden dolayı ise 1944 yılında “Özbekistan Cumhuriyeti Onurlu Sanatçısı” ünvanına layık görüldü. M. Harratov 1952 yılında altmış üç yaşında Taşkent’te vefat etti. M.Harratov’un Tahircan, Kamilcan, Fazılcan adında oğulları ve Müslime adında kızı evlatları var. Tahircan fizik öğretmeni, diğer çocukları ise kendisi gibi sanat sahasındaki insanlardır. Kamilcan Hıve Halk Tiyatrosu’nda şarkıcı olarak çalıştı ve İkinci Dünya Savaşı sırasında kayboldu. Uzun yıllar boyunca amatör müzisyenler grubunda çang (santur) sanatçısı olarak çalışan Fazılcan, aynı zamanda Taşkent Devlet Konservatuvarı’nda Doçent, Doktor olarak çang (santur) sanatının sırlarını öğrencilere öğretti ve 1971 yılında Taşkent’te vefat etti. Müslime Hanım ise, uzun yıllar tiyatro oyuncusu olarak çalıştı. İkinci Dünya Savaşı esnasında cephe konser grubunda, gönüllü olarak faaliyetini sürdürdü ve 1990 yılında Taşkent’te vefat etti. Harratov sülalesinin en genç temsilcisi ve mesleki açıdan taşıyıcısı olan Abror Harratov, büyük büyükbabasından miras olarak geçen çang (santur) sazını mükemmel bir şekilde öğrendi, “Sanat Goncaları”, “Nevruz”, “Yeni Nesil” gibi Özbekistan Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilen yarışmalarda başarı kaydetti.

Sonuç

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği döneminde yaşanan amansız Ceditler dönemi dünyanın her bir köşesindeki öncelik bakımından, Türk soyundan olması diğer yandan ise aydın olan herkesin ismini tarih sayfalarından sildi. Ama bu belli bir dönem için geçerli bir yaklaşım oldu, bağımsızlığın kazanılmasıyla, Ceditlerin evlatları ve belirli köşede “korunmuş” yazılar sayesinde, bu bilgiler tekrardan gün yüzüne çıktı ve tekrardan o dönemlere lanetler yağdı. Görüldüğü üzere, sahası ne olursa olsun, “Dilde, fikirde, işte birlik” düşüncesiyle ilerleyen her bir Türk canice ve acımasızca katledildi. Zamanında, bizim şu an yapmaya çalıştığımız birlik için mücadele veren, diktatörlüğe boyun eğmeyen büyük şahısların mezarı dahi bulunmamaktadır. En azından onların, başlarına neler gelebileceğine dair tahminleri olmasına rağmen, durmadan, yığılmadan ilerleyen atalarımızın ruhu şad olması için, biz de kütüphanemizde, elimizde bulunan bu tarz kaynakların çeşitli dillere çevrilip, literatüre kazandırılmasını, en önemlisi ise gençlerin bunun bilincinde olmasına hizmet etmemiz gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Bilolov, G. (1966). *Kultura i posveşeniye Horezmskoy narodnoy respubliki*. Fan nashriyoti (In Russian)
- Karimov, N. (2006). *Kurbon Beregin qismati*. Gafur Gulom nomidagi nashriyot. (In Uzbek)
- Matyakubov, B. (1998). *Horazm musiqiy tarihchasi*. Gafur Gulom nomidagi nashriyot. (In Uzbek)
- Matyakubov, B. (2014). *Horazm musiqiy tarihchasi*. Gafur Gulom nomidagi nashriyot. (In Uzbek)
- Olimboyeva, K., & Ahmedov, M. (1959). *O‘zbekiston xalq sozandalari*. O‘zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti. (In Uzbek)
- Otamurodova, A., & Abdurahimov, O. (2012). *Maoniy Arsasi*. Tafakkur Kanoti nashriyoti. (In Uzbek)
- Otamurodova, A., & Abdurahimov, O. (2013). *Sitamgar Garduni Dun*. Tafakkur Kanoti nashriyoti. (In Uzbek)
- Rahmon o‘g‘li, M., & Devonzoda, M. (1925). *Horazm musiqiy tarihchasi*. Samarkand nashriyoti. (In Uzbek)
- Taroh-Hodim, B. (Düzenleyen: A. Otamurodova, & O. Abdurahimov,) (2011). *Xorazm shoir va nozondalari*. Tafakkur Kanoti nashriyoti. (In Uzbek)
- Togan, Z. (1996). *Xotiralar*. Kitob nashriyoti. (In Uzbek)
- Yusupov, P. (1999). *Yosh Xivaliklar tarixi*. Xorazm nashriyoti. (In Uzbek)
- Yusupov, Y. (1967). *Xorazm shoirlari*. Gafur Gulom nomidagi nashriyot. (In Uzbek)